Settlement: Rural and Urban Settlement

মানৱ বসতি: গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতি

## ১. মানৱ বসতিৰ অৰ্থ (Meaning of Human Settlement)

মানুহে কোনো নিৰ্দিষ্ট স্থানত ঘৰ-বাৰী নিৰ্মাণ কৰি স্থায়ী বা অস্থায়ীভাৱে বসবাস কৰা স্থানক মানৱ বসতি (Human Settlement) বোলে।

মানুহে নিজৰ বাসস্থানৰ লগতে ৰাস্তা-ঘাট, বিদ্যালয়, বজাৰ, চিকিৎসালয়, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান আদি নিৰ্মাণ কৰি বসতি গঢ়ি তোলে। মানৱ বসতিৰ জৰিয়তে মানুহৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ প্ৰকাশ ঘটে।

উদাহৰণ: গাঁও, নগৰ, চহৰ আৰু মহানগৰ।

## ২. মানৱ বসতিৰ প্ৰধান প্ৰকাৰ (Major Types of Human Settlements)

মানৱ বসতিক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হয়।

1. গ্ৰাম্য বসতি (Rural Settlement)
2. নগৰীয়া বসতি (Urban Settlement)

## ৩. গ্ৰাম্য বসতি (Rural Settlement)

সংজ্ঞা: যিবোৰ বসতিত মানুহৰ জীৱিকা আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ প্ৰধানকৈ কৃষি, পশুপালন, মৎস্য পালন, বনজ সম্পদ আহৰণ আৰু অন্যান্য প্ৰাথমিক কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, সেইবোৰক গ্ৰাম্য বসতি বোলে।

গ্ৰাম্য বসতি সাধাৰণতে গাঁও অঞ্চলত গঢ় লৈ উঠে। ইয়াৰ জনসংখ্যা আৰু বসতিৰ আকাৰ নগৰীয়া বসতিতকৈ সাধাৰণতে কম হয়।

## গ্ৰাম্য বসতিৰ বৈশিষ্ট্য (Characteristics of Rural Settlements)

1. প্ৰাথমিক কাৰ্যকলাপৰ প্ৰাধান্য: গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ অধিকাংশ লোক কৃষি, পশুপালন, মৎস্য পালন আৰু বনজ সম্পদ আহৰণৰ দৰে কামত নিয়োজিত থাকে।

2. কম জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব: নগৰীয়া অঞ্চলৰ তুলনাত গ্ৰাম্য অঞ্চলত জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব সাধাৰণতে কম।

3. প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ সৈতে সম্পৰ্ক: গ্ৰাম্য বসতিৰ মানুহৰ জীৱন-ধাৰা ভূমি, পানী, জলবায়ু আৰু প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

4. সামাজিক সম্পৰ্ক: গ্ৰাম্য অঞ্চলত মানুহৰ মাজত সামাজিক সম্পৰ্ক সাধাৰণতে ঘনিষ্ঠ আৰু ব্যক্তিগত হয়।

5. সৰু বসতিৰ আকাৰ: গ্ৰাম্য বসতিত ঘৰ-বাৰী আৰু জনসংখ্যাৰ পৰিমাণ সাধাৰণতে কম হয়।

6. সীমিত আন্তঃগাঁথনি: বহুতো গ্ৰাম্য অঞ্চলত উন্নত ৰাস্তা-ঘাট, শিক্ষা, চিকিৎসা আৰু যোগাযোগৰ সুবিধা সীমিত।

7. পৰম্পৰাগত জীৱনধাৰা: গ্ৰাম্য অঞ্চলত বহুতো লোকৰ জীৱনধাৰা পৰম্পৰা, ৰীতি-নীতি আৰু স্থানীয় সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়।

## গ্ৰাম্য বসতিৰ প্ৰধান অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ

- কৃষি (Agriculture)
- পশুপালন (Animal Husbandry)
- মৎস্য পালন (Fishing)
- বনজ সম্পদ আহৰণ (Forestry)
- খনন কাৰ্য (Mining)

## ৪. নগৰীয়া বসতি (Urban Settlement)

সংজ্ঞা: যিবোৰ বসতিত মানুহৰ জীৱিকা আৰু অর্থনৈতিক কার্যকলাপ প্রধানকৈ উদ্যোগ, ব্যৱসায়-বাণিজ্য, পৰিবহণ, প্রশাসন, শিক্ষা, চিকিৎসা আৰু অন্যান্য সেৱাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল, সেইবোৰক নগৰীয়া বসতি বোলে।

নগৰীয়া বসতিত জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব, নির্মিত অঞ্চল আৰু অর্থনৈতিক কার্যকলাপ সাধাৰণতে অধিক হয়।

### নগৰীয়া বসতিৰ বৈশিষ্ট্য (Characteristics of Urban Settlements)

1. অকৃষি কার্যকলাপৰ প্রাধান্য: নগৰীয়া অঞ্চলৰ অধিকাংশ লোক উদ্যোগ, ব্যৱসায়-বাণিজ্য, বেংকিং, শিক্ষা, চিকিৎসা আৰু অন্যান্য সেৱামূলক কামত নিয়োজিত থাকে।

2. অধিক জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব: নগৰীয়া অঞ্চলত কম ঠাইৰ ভিতৰত অধিক সংখ্যক লোক বসবাস কৰে।

3. উন্নত আন্তঃগাঁথনি: নগৰীয়া অঞ্চলত ৰাস্তা-ঘাট, পৰিবহণ, বিদ্যুৎ, পানী যোগান আৰু যোগাযোগৰ উন্নত সুবিধা থাকে।

4. উন্নত শিক্ষা আৰু চিকিৎসা: নগৰত বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়, বিশ্ববিদ্যালয় আৰু চিকিৎসালয়ৰ সুবিধা তুলনামূলকভাৱে অধিক থাকে।

5. জটিল সামাজিক জীৱন: নগৰীয়া অঞ্চলত বিভিন্ন ভাষা, ধর্ম, সংস্কৃতি আৰু পেছাৰ লোক একেলগে বসবাস কৰে।

6. উচ্চ গতিশীলতা: নগৰীয়া অঞ্চলত মানুহৰ চলাচল আৰু কর্মসংস্থাপনৰ পৰিৱর্তন অধিক হয়।

7. বৃহৎ বসতিৰ আকাৰ: নগৰীয়া বসতিৰ আকাৰ আৰু নির্মিত অঞ্চল সাধাৰণতে গ্রাম্য বসতিতকৈ বৃহৎ হয়।

### নগৰীয়া বসতিৰ প্রধান অর্থনৈতিক কার্যকলাপ

- উদ্যোগ আৰু উৎপাদন (Industry and Manufacturing)
- ব্যৱসায়-বাণিজ্য (Trade and Commerce)
- পৰিবহণ (Transport)

- প্ৰশাসন (Administration)
- শিক্ষা আৰু চিকিৎসা (Education and Healthcare)
- বেংকিং আৰু বিত্তীয় সেৱা (Banking and Financial Services)

## ৫. গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ মাজৰ পাৰ্থক্য (Differences between Rural and Urban Settlements)

| পাৰ্থক্যৰ ভিত্তি | গ্ৰাম্য বসতি (Rural) | নগৰীয়া বসতি (Urban) |
|---|---|---|
| ১. বসতিৰ প্ৰকৃতি | গাঁও অঞ্চলত অৱস্থিত। | নগৰ আৰু চহৰ অঞ্চলত অৱস্থিত। |
| ২. জীৱিকা | কৃষি আৰু অন্যান্য প্ৰাথমিক কাৰ্যকলাপ। | উদ্যোগ, ব্যৱসায় আৰু সেৱামূলক কাৰ্যকলাপ। |
| ৩. জনসংখ্যা | সাধাৰণতে কম। | সাধাৰণতে অধিক। |
| ৪. জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব | তুলনামূলকভাৱে কম। | তুলনামূলকভাৱে অধিক। |
| ৫. আন্তঃগাঁথনি | বহু ক্ষেত্ৰত সীমিত। | সাধাৰণতে উন্নত। |
| ৬. সামাজিক সম্পৰ্ক | ঘনিষ্ঠ আৰু ব্যক্তিগত। | তুলনামূলকভাৱে আনুষ্ঠানিক। |
| ৭. পৰিৱেশ | প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ প্ৰভাৱ অধিক। | নিৰ্মিত পৰিৱেশৰ প্ৰভাৱ অধিক। |
| ৮. পৰিবহণ | বহু অঞ্চলত পৰিবহণৰ সুবিধা সীমিত। | উন্নত পৰিবহণৰ সুবিধা থাকে। |
| ৯. শিক্ষা আৰু চিকিৎসা | সুবিধা তুলনামূলকভাৱে কম হ'ব পাৰে। | সুবিধা তুলনামূলকভাৱে অধিক। |
| ১০. জীৱনধাৰা | সাধাৰণতে সৰল আৰু পৰম্পৰাগত। | তুলনামূলকভাৱে জটিল আৰু দ্ৰুত। |

বিশেষ মন কৰিবলগীয়া কথা: গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ পাৰ্থক্য কেৱল জনসংখ্যাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। ইয়াৰ অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ, প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা, আন্তঃগাঁথনি আৰু সামাজিক বৈশিষ্ট্যসমূহো গুৰুত্বপূৰ্ণ।

## ৬. ভাৰতত গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ শ্ৰেণীবিভাজন

ভাৰতত লোকপিয়লৰ (Census) ভিত্তিত বসতিসমূহক গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া হিচাপে শ্ৰেণীবিভাজন কৰা হয়।

### (ক) নগৰীয়া বসতি (Urban Settlements)

২০১১ চনৰ ভাৰতৰ লোকপিয়ল অনুসৰি নগৰীয়া বসতি প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত বিভক্ত।

১. বিধিবদ্ধ নগৰ (Statutory Town)

যিবোৰ বসতিত পৌৰ নিগম (Municipal Corporation), পৌৰসভা (Municipality), কেণ্টনমেণ্ট ব'ৰ্ড (Cantonment Board) বা অধিসূচিত নগৰ সমিতি (Notified Town Area Committee) আদি প্ৰশাসনিক প্ৰতিষ্ঠান থাকে, সেইবোৰক বিধিবদ্ধ নগৰ বোলে।

২. লোকপিয়ল নগৰ (Census Town)

যিবোৰ বসতিত বিধিবদ্ধ নগৰীয়া প্ৰশাসনিক প্ৰতিষ্ঠান নাথাকে, কিন্তু লোকপিয়লৰ নিৰ্দিষ্ট তিনিটা চৰ্ত পূৰণ কৰে, সেইবোৰক লোকপিয়ল নগৰ বোলে।

ভাৰতৰ ২০১১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি এই তিনিটা চৰ্ত হ'ল—

1. জনসংখ্যা কমেও ৫,০০০ হ'ব লাগিব।

2. জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত কমেও ৪০০ জন হ'ব লাগিব।

3. পুৰুষ মূল কৰ্মীৰ (Male Main Workers) কমেও ৭৫ শতাংশ অকৃষি কাৰ্যকলাপত নিয়োজিত হ'ব লাগিব।

## (খ) গ্রাম্য বসতি (Rural Settlements)

যিবোৰ বসতিয়ে লোকপিয়লৰ নগৰীয়া শ্রেণীবিভাজনৰ চর্ত পূৰণ নকৰে আৰু নগৰীয়া প্রশাসনিক মর্যাদা লাভ কৰা নাই, সেইবোৰক সাধাৰণতে গ্রাম্য বসতি হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

- গ্রাম্য বসতিৰ মূল একক হৈছে ৰাজহ গাঁও (Revenue Village)।
- ইয়াত কৃষি আৰু অন্যান্য প্রাথমিক অর্থনৈতিক কার্যকলাপৰ প্রাধান্য দেখা যায়।

## ৭. গ্রাম্য বসতিৰ প্রকাৰ (Types of Rural Settlements)

বসতিৰ আকৃতি আৰু ঘৰসমূহৰ অৱস্থানৰ ভিত্তিত গ্রাম্য বসতিক প্রধানকৈ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

### ১. কেন্দ্রীভূত বা পুঞ্জীভূত বসতি (Compact or Nucleated Settlement)

যি বসতিত বহুতো ঘৰ ওচৰা-ওচৰিকৈ নির্মাণ কৰা হয়, তাক কেন্দ্রীভূত বসতি বোলে।

বৈশিষ্ট্য:

- ঘৰসমূহ ঘনভাৱে অৱস্থিত।
- সামাজিক সম্পর্ক ঘনিষ্ঠ।
- নদী উপত্যকা আৰু সাৰুৱা সমভূমিত এনে বসতি দেখা যায়।

### ২. বিক্ষিপ্ত বসতি (Dispersed Settlement)

যি বসতিত ঘৰসমূহ পৰস্পৰৰ পৰা দূৰত অৱস্থিত থাকে, তাক বিক্ষিপ্ত বসতি বোলে।

বৈশিষ্ট্য:

- ঘৰসমূহ সিঁচৰতি হৈ থাকে।
- ঘৰসমূহৰ মাজত কৃষিভূমি বা মুকলি ঠাই থাকে।
- পাহাৰীয়া, বনাঞ্চল আৰু কৃষিভূমি প্রধান অঞ্চলত এনে বসতি দেখা যায়।

## ৮. নগৰীয়া বসতিৰ প্ৰকাৰ (Types of Urban Settlements)

আকাৰ, জনসংখ্যা আৰু কাৰ্যাৱলীৰ ভিত্তিত নগৰীয়া বসতিক কেইবাটাও ভাগত বিভক্ত কৰা হয়।

1. নগৰ (Town): গাঁৱতকৈ বৃহৎ আৰু অধিক উন্নত সুবিধাসম্পন্ন বসতি। ইয়াত ব্যৱসায়, উৎপাদন আৰু বিভিন্ন সেৱাৰ বিকাশ ঘটে।

2. চহৰ (City): নগৰতকৈ অধিক বৃহৎ আৰু উন্নত বসতি, য'ত প্ৰশাসন, পৰিবহণ, শিক্ষা, চিকিৎসা আৰু ব্যৱসায়ৰ বিস্তৃত সুবিধা থাকে।

3. মিলিয়ন চহৰ (Million City): ১০ লাখ বা তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা নগৰীয়া কেন্দ্ৰ।

4. মহানগৰ (Metropolis): বৃহৎ নগৰ, যিয়ে ইয়াৰ চাৰিওফালৰ অঞ্চলৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে।

5. মহানগৰীয় সমষ্টি (Conurbation): কেইবাখনো পৃথক নগৰ সম্প্ৰসাৰিত হৈ পৰস্পৰৰ সৈতে সংযুক্ত হৈ গঠন কৰা বৃহৎ নগৰীয়া অঞ্চল।

6. মেগাচিটি (Megacity): ১ কোটি বা তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা থকা নগৰীয়া সমষ্টি।

7. মেগাল'পলিছ (Megalopolis): কেইবাটাও মহানগৰীয় অঞ্চল সংযুক্ত হৈ গঠন কৰা বিশাল নগৰীয়া অঞ্চল।

8. প্ৰাইমেট চিটি (Primate City): কোনো দেশ বা অঞ্চলৰ আন নগৰসমূহতকৈ অসামান্যভাৱে বৃহৎ আৰু প্ৰভাৱশালী নগৰ।

## ৯. গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ সমস্যাসমূহ

### গ্ৰাম্য বসতিৰ সমস্যা

- বিশুদ্ধ খোৱাপানীৰ অভাৱ।
- উন্নত ৰাস্তা-ঘাট আৰু পৰিবহণৰ অভাৱ।
- শিক্ষা আৰু চিকিৎসাৰ অপৰ্যাপ্ত সুবিধা।
- কৰ্মসংস্থাপনৰ সীমিত সুযোগ।

- অনাময় আৰু আৱৰ্জনা নিষ্কাশনৰ সমস্যা।
- বানপানী, খৰাং আৰু প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ প্ৰভাৱ।

**নগৰীয়া বসতিৰ সমস্যা**

- অত্যধিক জনসংখ্যা আৰু জনসংখ্যাৰ চাপ।
- বাসগৃহৰ অভাৱ আৰু বস্তিৰ সম্প্ৰসাৰণ।
- যান-জঁট আৰু পৰিবহণৰ সমস্যা।
- বায়ু, পানী আৰু শব্দ প্ৰদূষণ।
- নিবনুৱা সমস্যা আৰু দৰিদ্ৰতা।
- বিশুদ্ধ পানী আৰু অনাময় ব্যৱস্থাৰ অভাৱ।
- নগৰীয়া তাপ দ্বীপৰ সৃষ্টি।

**১০. গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক** (Rural-Urban Linkages)

গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতি পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। দুয়োটা অঞ্চলৰ মাজত মানুহ, সামগ্ৰী, সেৱা আৰু সম্পদৰ আদান-প্ৰদানৰ জৰিয়তে সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠে।

গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ পৰা নগৰলৈ:

- কৃষিজাত সামগ্ৰী আৰু খাদ্যশস্য যোগান ধৰে।
- কেঁচামাল আৰু শ্ৰমিকৰ যোগান ধৰে।
- নগৰলৈ কৰ্মসংস্থাপনৰ বাবে মানুহৰ প্ৰব্ৰজন ঘটে।

নগৰৰ পৰা গ্ৰাম্য অঞ্চললৈ:

- উদ্যোগজাত সামগ্ৰী যোগান ধৰে।
- শিক্ষা আৰু চিকিৎসাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে।
- আধুনিক প্ৰযুক্তি আৰু কৃষি সঁজুলি যোগান ধৰে।
- বেংকিং আৰু বজাৰৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে।

## ১১. উপসংহাৰ (Conclusion)

মানৱ বসতি মানৱ ভূগোলৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতি দুয়োটাই মানৱ সমাজৰ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। গ্ৰাম্য বসতি প্ৰধানকৈ প্ৰাথমিক অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, আনহাতে নগৰীয়া বসতি উদ্যোগ, ব্যৱসায় আৰু সেৱামূলক কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। এখন দেশৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ বাবে গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ সমানুপাতিক আৰু পৰিকল্পিত উন্নয়ন অতি প্ৰয়োজনীয়।

## ১২. পৰীক্ষাৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ চমু তথ্য

| বিষয় | মনত ৰাখিবলগীয়া কথা |
|---|---|
| Human Settlement | মানুহে বসবাস কৰা স্থান |
| Rural Settlement | প্ৰাথমিক কাৰ্যকলাপৰ প্ৰাধান্য |
| Urban Settlement | অকৃষি কাৰ্যকলাপৰ প্ৰাধান্য |
| Nucleated Settlement | ঘৰসমূহ ওচৰা-ওচৰিকৈ অৱস্থিত |
| Dispersed Settlement | ঘৰসমূহ দূৰে দূৰে অৱস্থিত |
| Statutory Town | প্ৰশাসনিক স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত নগৰ |
| Census Town | লোকপিয়লৰ তিনিটা চর্ত পূৰণ কৰা বসতি |
| Urbanisation | নগৰীয়া জনসংখ্যাৰ অনুপাত বৃদ্ধি |
| Conurbation | পৃথক নগৰসমূহৰ সংযুক্তি |
| Megacity | ১ কোটি বা তাতকৈ অধিক জনসংখ্যা |
| Megalopolis | সংলগ্ন মহানগৰীয় অঞ্চলৰ শৃংখল |

## ১৩. সম্ভাব্য পৰীক্ষাৰ প্ৰশ্ন

১ নম্বৰৰ প্ৰশ্ন

1. মানৱ বসতি বুলিলে কি বুজা?
2. গ্ৰাম্য বসতিৰ প্ৰধান জীৱিকা কি?
3. নগৰীয়া বসতিৰ দুটা উদাহৰণ দিয়া।
4. লোকপিয়ল নগৰ (Census Town) কি?
5. নগৰীকৰণ বুলিলে কি বুজা?

২–৩ নম্বৰৰ প্ৰশ্ন

1. গ্ৰাম্য বসতিৰ তিনিটা বৈশিষ্ট্য লিখা।
2. নগৰীয়া বসতিৰ তিনিটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।
3. বিধিবদ্ধ নগৰ আৰু লোকপিয়ল নগৰৰ পাৰ্থক্য লিখা।
4. গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ মাজত পাৰ্থক্য লিখা।

৫ নম্বৰৰ প্ৰশ্ন

1. গ্ৰাম্য বসতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰা।
2. নগৰীয়া বসতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।
3. গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ মাজত পাৰ্থক্য আলোচনা কৰা।
4. ভাৰতত নগৰীয়া বসতিৰ শ্ৰেণীবিভাজন ব্যাখ্যা কৰা।

১০ নম্বৰৰ প্ৰশ্ন

1. গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ অৰ্থ, বৈশিষ্ট্য আৰু পাৰ্থক্যসমূহ আলোচনা কৰা।
2. মানৱ বসতিৰ শ্ৰেণীবিভাজন কৰি গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্য ব্যাখ্যা কৰা।